

Antropologie a věda

L. Pospíšil

UNIVERZITA PALACKÉHO

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

OLOMOUČ 1992

ANTROPOLOGIE JAKO OBOR A JEJÍ PŘEDMĚT

Jednoho odpoledne v roce 1955 přivedli jistého starce jeho synové do mého domu v Ytodě, písčinně přilehlé k rozsáhlým mokřinám, které pokrývají údolí Kamu Centrální vrchoviny západní části Nové Guineje. Starý Papuánec Kapauku slyšel o mém zdejším pobytu a o mém zájmu o obřady, právo, náboženství, kouzla a vztahy mezi lidmi vůbec. Na rozdíl od svých mladých spoluobčanů, kteří obvykle přicházeli ze zvědavosti, aby uviděli svého prvního bílého člověka anebo dostali nějaký z produktů západní civilizace, zajímal se tento muž o něco jiného. Po několika zdvořilých frázích a poté, co přijal trochu jídla, přešel bez okolků k důvodu své návštěvy. Řekl mi, že je už starý a brzy zemře a že by rád, ještě předtím než přijde jeho čas, znal odpověď na některé důležité otázky. První otázka šla přímo k VĚCI: Jak je možné, že bílý člověk je tak obratný ve výrobě letadel, která on viděl nahoře na obloze, šatů, nádobí, nástrojů, kamer a papíru, které viděl v mém domě — a zároveň je tak prostoduchý a nelogický ve svých náboženských představách (o nichž slyšel od lidí, kteří kdesi mluvili s misionáři). Proč by se Bůh měl podobat člověku? Jak může bílý člověk hlásat Boží všemohoucnost a tvrdit, že všechno, co se děje, je výrazem Jeho vůle a zároveň věřit v hříchy a věčné zatracení lidí, kteří zjevně nedělali nic jiného, než že plnili tuto vůli?

Jeho otázky a zájem o problémy uvažování a kultury bílého člověka byly svou podstatou hluboce antropologické. Onoho odpoledne se v Ytodě vyměnily role. Byl tady kapaukský etnograf kladoucí otázky americkému probandovi. Zatímco moderní antropologie je relativně mladá věda Západu, jsou antropologické zájmy pro člověka univerzální a etnografická zvědavost existovala už od té doby, kdy se první tlupy lidí setkaly s jinými, mluvícími jinými jazyky, majícími neznámé zvyky a možná se i lišícími tělesným vzhledem. Etnografie tvořila část literatury staré Mezopotámie, Řecka, Říma a Číny. Snad ve všech společnostech člověk, když se v jisté míře seznámil se svým přírodním prostředím, obrátil konečně pozornost na sebe sama. Tento článek je pokusem

-4-

popsat systematizovanou západní verzi lidského zájmu o sebe sama, kterou nazýváme antropologií.

Samotný pojem je odvozen z řečtiny: anthropos znamená člověk, a logos znamená znalost nebo studium. Může se proto překládat jako studium člověka. Zabývá se člověkem jako příslušníkem živočišné říše, jako jedním druhem primátů. Zkoumá jeho tvorbu, jeho kulturu. Proč by neměl být člověk studován spolu s jinými živočichy jako část zoologie? Proč musí být vyčleňován jako zvláštní subjekt samostatného vědního oboru? Je to prostý výraz antropocentrismu nebo sebelásky, anebo je tu s člověkem cosi zvláštního, co opravňuje existenci antropologie jako autonomního pole vědeckého zkoumání? Je zde skutečně kvalitativní rozdíl opravňující takové počínání. Na rozdíl od jiných živočichů se člověk svému přírodnímu prostředí nepřizpůsobil jenom biologicky. Nevynul si dlouhý krk, kterým

by dosáhl pro potravu na vysoké větve, ani dlouhé špičáky pro obranu, ani kožešinu pro udržení tepla. Místo toho se doslal na vysoká místa žebříkem, bránil se oštěpem nebo nožem, a k udržení tepla použil oděvu. Jinak řečeno, člověk se přizpůsobil prostředí spíše pomocí kulturních vynálezů než mutacemi a adaptací.

Antropologové studují znaky společné všem lidem, které je odlišují od zvířat, zkoumají také jedinečnost různých kultur a srovnávají je, aby prostřednictvím jejich rozdílů i podobností odhalili principy určující jejich strukturu a změnu. Člověk je pro ně zajímavý jako jedinec, jako sociální bytost, jako živočich, který zároveň myslí a sděluje své myšlenky soustavami symbolů, a chová se jako bytost, která se neřídí pouze rozumem, ale je také hnána „slepými“ vášněmi.

Až donedávna bylo populární soudit, že se antropologie liší od ostatních společenských věd tím, že studuje lidskou evoluci a kmenové (často označované jako „primitivní“) lidi. Toto zjednodušující rozlišení se ukázalo jako neoprávněné. Moderní antropologové věnují svůj zájem současným venkovům stejně jako obyvatelům měst. To je přirozený důsledek rychlého mizení kmenových lidí. Vzniká tak problém: Jak rozlišit sociologické studium od sociálně antropologického výzkumu? Jaký je rozdíl mezi studiem ekonomie, řekněme alpské oblasti, jak je provádí ekonom a antropolog ekonomie? Není-li žádný zjevný rozdíl v předmětu jejich studia, jsou rozdílné jejich přístupy a metodologie? Nebo jde o pouhé překrývání a dublování úsilí? Na tyto otázky musíme odpovědět, abychom získali jistotu, že se antropologické studium liší od studia jiných společenských věd nejméně ve dvou hlavních ohledech.

Za prvé, na rozdíl od větší části sociologie, ekonomie, politické vědy a psychologie, se antropologie nezabývá přednostně studiem západní civilizace. Její zkoumání pokrývá všechny lidské kultury a společnosti, časné i současné, kmenové i civilizované, západní i jiné. Antropologa můžete zastihnout v práci v džungli Nové Guineje a Brazílie stejně jako v současném ghettu a na předměstí města New Yorku.

Za druhé, dnešní společenské vědy mají ještě jiné důležité omezení. Nestudují celou západní kulturu, ale každá věda se specializuje jenom na určitý její úsek. Tak studují ekonomové ekonomické problémy a vztahy a nevísi sociální psychologie a politiky, ačkoli obě tyto oblasti jsou pro analýzu a pochopení ekonomie naší civilizace nezbytné. Na rozdíl od toho je antropologie holistická, celostní. Nevychleňuje si libovolné plátek západní kultury. Její zájem pokrývá úplnost života lidí i institucí, stejně jako biologické schopnosti. Moderní antropolog používá tradičních technik výzkumu, jimiž studuje své subjekty do hloubky metodou zúčastněného pozorovatele, který se plně ponoří do života společnosti a zároveň užívá moderní kvantitativní metody založené na dotaznících, souhrnech a statistikách. Jak antropologové pronikají hlouběji do složitosti světových civilizací, stále častěji užívají metod objevených a aplikovaných jinými společenskými vědami. Šířka zájmů a snadné osvojování si údajů a metodologie jiných oborů činí při studiu člověka antropologii čímśi jedinečným, řekl bych dokonce ústředním. Protože pokrývá celou kulturu člověka, antropologie se nutně překrývá s jinými sociálními a humanitními vědami. Takové obory jako ekonomika, politická věda, právo, sociologie a psychologie mají uvnitř antropologie své oborové protějšky: ekonomická antropologie, politická organizace, antropologií práva, společenská organizace a kulturní osobnost. Zatímco ty první jsou samostatnými obory, jsou ty druhé částmi jednotného celku, jejichž význam je dán tím, že znalost jedné části pomáhá pochopit jinou část. Holistická znalost těchto oblastí je pro plné pochopení člověka nezbytná. Proto zahrnuje opravdová antropologická příprava studium všech těchto podoborů. Protože však je toto vědění tak rozsáhlé, musí se antropolog, vybavený širokým základem, nutně specializovat. Součástí této specializace musí být

-6-

hluboký průnik do jeho podoboru, a rovněž solidní zvládnutí dílčí neantropologické společenské vědy

odpovídající předmětu jeho zájmu. V souladu s tím musí ekonomický antropolog zvládnout teorii a zejména metodologii moderní ekonomie. Jinak by nemusel porozumět současným ekonomickým koncepcím, byl by těžce znevýhodněn neznalostí určité a dobře rozpracované kvantitativní metodologie a mohl by „znovuobjevovat“ fakta a zobecnění ekonomům běžně známá. Podobně musí antropolog práva znát nejen právní teorii, ale musí mít také právní zkušenost, aby dokázal přesně právnicky uvažovat a analyzovat.

Vlastní studium antropologie zahrnuje zřejmě širokou oblast vědění. Tento obor se neomezuje na fyzickou (nebo biologickou) antropologii, jako je tomu v případě větší části kontinentální Evropy. Zahrnuje rovněž etnologii, studium zvyků a názorů různých společenství; sociální antropologii, srovnávací studium společenských vztahů mezi členy společností; archeologii, srovnávací studium kulturních pozůstatků, většinou materiálních, vymřelých kultur; kulturní osobnost, podobor, nejlépe popsitelný jako srovnávací psychologie. Tak studují antropologové tělesnou a kulturní evoluci člověka a jeho bezprostředních předchůdců, což je zavádí asi dva a půlmiliónu let nazpět do prehistorie. Analyzují kultury a společenství, technologicky primitivní i civilizované. Zajímají se stejně tak o společenství a jejich podskupiny, jako o jedince. Zabývají se všemi aspekty kultury, od výchovy dětí až po filozofii a právo. Časem se rozsah antropologického vědění rozšířil natolik, že se stala nezbytnou specializace. Specializace se musí ovšem opírat o solidní znalost základní literatury ze všech podoborů antropologie. Tato kombinace širokého základu a hluboké specializace vymezuje jedince jako badatele a odlišuje ho nebo ji od obratného technika. Studijní požadavky univerzit, které se nevypořádají s těmito nesnadnými normami, ohrožují své aprobace i jednotu antropologie.

POVAHA VĚDY A ANTROPOLOGIE

Vedle problémů rozlišení a jednoty oborů je tu otázka, zdali může být antropologie považována za vědu. Různorodost a úzké studijní obory nabízené studentům, kterým se dovoluje příliš časná specializace, vede někdy k tomu, že antropologové odpovídají na tuto otázku záporně.

Věda se definuje jako soustavné studium souboru faktů (jevů) majících vztah k problému, které se analyzují empirickou metodou ve snaze dosáhnout zobecnění. Každý obor, který si zasluhuje být nazýván vědou, musí vykazovat tři základní atributy, musí se zabývat objektivními fakty, empirismem a abstraktní teorií. Řečeno s Whitchadem: „Je to právě ona jednota vášnivého zájmu o podrobná fakta spolu s touž oddaností abstraktnímu zobecňování“, co poznamenalo zrození opravdové vědy a pevné ji oddělilo od filozofie. Podívejme se teď blíže na tyto tři složky vědy.

Fakta

Ještě před vznikem vědy byly otázky o světě a jeho materiálních a sociálních skutečnostech obvykle odpovídány pomocí intuice nebo logické úvahy. Raní vědci popřeli tuto tradici tím, že zdůraznili, jak to řekl Galilei „neredukovatelná a tvrdá fakta“ jako kontrolu každého smysluplného a objektivního teoretizování. Vědci se tak začali zajímat o „jednoduché jevy života kvůli nim samotným“. Immanuel Kant, velký německý filosof 18. století, označil tato jednoduchá fakta nebo prostá pozorování jevy (fenomény). Jsou výsledky lidského smyslového vnímání vnější reality, věcí a procesů — jsou obrazy, které v našem centrálním nervovém systému vytvořily vnější objekty, jejichž existence a vlastnosti jsou našemu mozku sdělovány našimi smysly, a tvarovanými do

„kategorií“ nebo referenčních vzorů, které máme k dispozici, abychom si vyložili a pochopili svět. V běžné řeči se jevy stávají věci a změny, které vidíme, pociťujeme, slyšíme nebo chutnáme. Smyslové vnímání není v žádném případě jednoduchý mechanický pasivní proces. Lidská mysl se podílí aktivní při zařazování doteků, zvuků, pachů a chuti do předem vymezených kategorií, systémů nebo vztahových vzorců, které jsou částečně determinovány biologickými hranicemi našich smyslů a mozku. V souladu s tím naše oči vidí barvy, což jsou ve skutečnosti různé vlnové délky světla a naše uši slyší zvuky, což jsou vzduchové vlny zasahující naše ušní bubínky. Jevy jsou tedy vnější skutečnosti (noumena v řeči Kanta), protože jsou našemu mozku sdělovány smyslově a vstupují do našeho vědomí v pojmech našich kategorií (jako barvy, tvary, atd.). Věda se tak zabývá jenom těmi fakty, které mají smyslovou základnu (které můžeme vidět atd.) a které můžeme ověřovat empiricky pomocí našich pěti smyslů. Proto tedy v antropologii nepovažujeme za jevy jenom materiální kulturu (zbraně, domy, oděvy), ale rovněž pozorovatelné chování lidí a jejich myšlenky sdělované řečí. Proto jsou víra člověka v Boha a jeho představy o božství jevy (fenomény), zatímco samotný Bůh a otázka jeho existence nejsou vědecká fakta a nejsou proto předmětem antropologického výzkumu. Podobné jsou hodnotové soudy vyjádřené jako názory – jevy; antropologové studují morálku a estetické představy jiných lidí. Na rozdíl od toho otázka, zdali zabít člověka je špatné nebo dobré, je nejevový problém, kterým se zabývají filozofové a který nemá v čisté antropologii žádné místo. Vyjadřují-li antropologové hodnotové soudy, mluví jako filozofové nebo jako běžní příslušníci své vlastní kultury, ne však jako vědci.

Ještě než opustíme předmět faktů, je třeba udělat další rozlišení. Musíme si objasnit rozdíl mezi fakty (fenomény), koncepty a pojmy (slovy) někteří autoři ne vždy mezi těmito entitami jasně rozlišují. Fakta jsme už vymezili jako skutečnosti, o nichž nás informují naše smysly. Na rozdíl od nich, koncepty neexistují vně naší mysli; obvykle jsou to kategorie jevů. Například červen je v soustavě barev konceptuálně úsekem barevného spektra; červen je však subjektivní. Není faktem, protože lidé mají různé koncepty červené barvy. Umisťují hranice „červené“ na různá místa spektra. Pojem (term) je slovo, které se pak aplikuje na dílčí kategorii jevu – na koncept – kvůli sdělování.

-9-

Definovat pojem (slovo) znamená objasnit šíři jevu, která je slovem pokryta, nasadit meze (ovšem libovolné) kolem kategorie. Toto objasnění se nazývá „význam“ slova. Protože se pojmů (slov) používá pro účely sdělování, měla by být inteligentní a vzdělaná osoba schopna „definovat“ každé slovo (pojem), kterého používá, protože jejím posluchačům jde o koncepty mluvčího (jeho myšlenky, významy) a nejenom o jejich nálepky. Chtějí rozumět, co mluvčí míní tím, co říká. Takže, užívám-li slova kultura nebo právo, měl bych být především schopen posluchačům sdělit, co tím pojmem míním. Jistě je nesprávné odmítat definovat pojmy s poukazem na to, že „jsou definovány mnoha rozdílnými způsoby“. Pro posluchače je směrodatná moje definice, ten význam, který já připisuji pojmům, kterých užívám, jinak spolu nekomunikujeme a hovor se stává žvaněním a ne prostředkem smysluplné řeči. Na závěr můžeme demonstrovat rozdílné významy pojmu, konceptu a jevu na příkladu „židle“. Samotné slovo je pojmem pro označení konceptu „nějaká židle“, kategorie jevů – kategorie druhu nábytku. Jednotlivé kusy nábytku jsou jevy. Je tedy „židle“ pojmem, „nějaká židle“ je koncept, a „právě tato židle“ je jev (fenomén).

Vědecká metoda

Empirismus vědy se neomezuje na výběr jejích údajů, je také hlavní složkou její metody. Věda vznikla jako zvláštní odnož filozofie, která zdůrazňovala smyslové vnímání. Od svého zrození ve starém Řecku však „věda zapuzuje filozofii. Jinak řečeno, nikdy neusilovala ospravedlnit svou víru nebo vysvětlit své významy“ — v ohnisku jejího zájmu je empirismus. Její metodologie očisťuje své představy dvěma

způsoby: cestou „nezaujatého pozorování pomocí tělesných smyslů“ a „srovnáním různých schémat abstrakce, která jsou pevně založena v různých typech zkušenosti“. Tak je systematicky podrobováno empirickému přezkušování jak získávání údajů, tak testování hypotéz a teorií. Navíc, jak uvidíme, vstupuje empirismus dokonce do procesu formulování hypotéz ještě před jejich testováním.

-10-

Za prvé, vědecká metoda vytváří hypotézy, to jest, konstruuje tvrzení, jejichž objektivní platnost se předpokládá. Aby bylo hypotetické tvrzení vědeckým, musí splňovat čtyři kritéria. Vědecká hypotéza musí být logicky konzistentní; nesmí obsahovat žádné vnitřní kontradikce, rozpory. Tomuto kritériu nevyhoví ani Ústava Spojených států, protože na jednom místě prohlašuje, že všichni občané Spojených států mají táž práva a jsou si vzájemně rovni; na jiném místě jsou pak naturalizovaní občané vyloučeni z práva stát se prezidentem. Podobná nekonzistence není ve vědním oboru přijatelná, ať ve fyzice nebo v antropologii.

Za druhé, vědecká hypotéza musí být relevantní zkoumaným údajům a problému. Na příklad hypotéza spojující barvu kůže a inteligenci je nevědecká, protože barva kůže je výsledkem lidské adaptace vůči slunci a je pro inteligenci irelevantní.

Za třetí, vědecká hypotéza musí vzít v úvahu všechno existující relevantní vědecké poznání. Může některé odmítnout, nemůže ho však nevzít v úvahu nebo dokonce o něm nevědět.

Konečně, a to je nejdůležitější, vědecká hypotéza musí být empiricky verifikovatelná, tj. její pravdivost musí být možno objektivně testovat prostřednictvím našich smyslů. Tak například libovolná hypotéza vyslovující se o existenci Boží není podle této definice předmětem vědeckého zkoumání, protože její pravdivost nemůže být empiricky prověřena. Právě tak hypotéza o, řekněme, podstatě některých nakažlivých chorob nebyla — až do vynalezení mikroskopu — vědecká. Vědeckou se stala ve chvíli, kdy byl mikroskop vynalezen — v této chvíli se totiž stala ověřitelnou. Vědeckost hypotézy je tedy často dobově relativní.

Konstrukce hypotéz a jejich ověřování probíhá dvěma hlavními logickými cestami: dedukcí a indukci.

Deduktivní metoda postupuje od obecného ke zvláštnímu nebo od univerzální premisy k individuálnímu nebo více specifickému závěru. Deduktivní logika převládala ve středověkém uvažování: badatelé se snažili dospět k pravdě o světě metafyzickou analýzou. Deduktivní racionalismus scholastiky stál v ostrém protikladu k rozvíjejícímu se vědeckému experimentování a induktivní pozorovací metodě.

Induktivní metoda užívá obráceného úsudku — z dílčího na celek, z jednotlivého k obecnému. Studuje soubor empirických údajů, z nichž

-11-

se odvozuje obecný závěr. Tím, jak ukazuje Whitehead, protestovali někteří badatelé na počátku vědecké moderní éry proti čistému racionalismu ve prospěch empirismu, proti deduktivní metodě ve prospěch induktivní. V praxi to znamenalo predikci dílčího výstupu na základě známých charakteristik dílčí minulosti. Toto vyhrocení bylo později opuštěno a deduktivní metoda se stává přípustnou součástí vědeckého postupu, samozřejmě za podmínky, že budou výsledky deduktivní úvah považovány za pravdivé až po empirické verifikaci. Takto byly konstruovány široké teorie. Z nich byly odvozovány speciálnější teorémy, které bylo možno empiricky testovat. Protože se jednalo o logické důsledky větších teorií, empirické ověření všech (tj. všech teorémů dané teorie) dalo možnost potvrdit správnost hlavní teorie. Einstein zavedl svou skvělou teorii relativity, z níž byly odvozeny a postupně ověřovány četné teorémy. Tento proces sice dosud neskončil, dnes se však už zdá, že Einsteinem

deduktivně zavedená teorie je správná. Na jiné úrovni může být s konečnou platností hodnocena jinými teoriemi (např. Planckovou kvantovou teorií). Tato hodnocení však nemohou negovat platnost teorie v těch dimenzích, pro něž byla určena. Ačkoli tedy v moderním světě vědecký postup užívá induktivní metody, hraje dedukce rozhodně významnou roli. V praxi se často obě metody užívají vedle sebe.

Vědec a tedy také antropolog musí empiricky ověřovat — ať už induktivní či deduktivně — svoje závěry. Musí svoje hypotézy a teorémy testovat. Ve většině věd se to děje v laboratoři, kde odpovídá na hypotetické otázky experiment, prováděný v kontrolovaných podmínkách. Fyzický antropolog, jazykovědec a archeolog pracují podobně jako jiní přírodovědci ve svých laboratořích, kde konají pokusy. Situace etnologa je však jiná. Často slýcháváme, že na člověku se nedá experimentovat. Naštěstí tomu tak není. Samotné dějiny, to jest společensko-kulturní změny, představují vlastně nepřetržitý řetěz pokusů, které je třeba vhodné zaznamenat, údaje smysluplně uspořádat a analyzovat. Aby získal vlastní údaje, musí se antropolog ponořit do života a změn společnosti, kterou studuje. Musí reagovat jejím jazykem a pracovat jako zúčastněný pozorovatel, podílet se na jejich radostech i žalech, úspěších i zklamáních a mezitím usiloval odpoutat se od ní natolik, aby zaznamenal a vyhodnotil údaje, které shromáždil.

- 12-

Společenští vědci z jiných oborů pracují zpravidla ve své vlastní společnosti a nemusejí se proto učit cizímu jazyku a studovat jinou kulturu; mohou bezprostředně provádět šetření a rozdělovat dotazníky zabývající se přímo problémy jejich zájmu. Kulturní antropolog má ve své terénní práci co činit s informátory, kteří mu předávají své názory o zvycích a morálních i estetických ideálech. Samotný antropolog musí shromáždit informaci o kultuře chování, jednak přímým pozorováním zaznamenaným v poznámkách a také magnetofonem nebo filmem. Zabývá-li se velkými populacemi, potýká se s týmiž problémy výběru vzorku, jaké mají jiní sociální badatelé.

Antropologický výzkum se stal v komplexních společenstvích (v moderních civilizacích) logickou nutností. Antropolog může kombinovat tradiční hloubkový průzkum svého vlastního oboru s kvantitativními technikami sociologů a ekonomů. Dokonce může konat v malém měřítku i pokusy, samozřejmě při zaručené ochraně subjektů. Provedl jsem mezi Papuánci Kapauku několik experimentů. Některé byly jednoduché, jako třeba test volné asociace, při němž je subjekt požádán, aby neprodleně odpovídal na klíčové slovo. Snažil jsem se tímto způsobem proniknout do jejich způsobu myšlení a dovědět se něco o jejich koncepcích světa. Jiné pokusy byly dost obsažné, například návrh a zahájení budování „cesty“ (šlo o kulturu doby kamenné, kde o žádné cestě nikdy neslyšeli). Tím bylo testováno, jakou hodnotu přikládají lidé individuálnímu vlastnictví, nezávislosti práce a svobodě před útlakem. Holandské koloniální správě to ukázalo jednoduchý, lidský a přijatelný způsob jak postavil cestu, jako alternativu dřívějšího byrokratického a komunálně plánovaného úsilí, které přinášelo značné problémy a často selhávalo.

Veškeré studium přesných údajů, pozorování procesů a všechny pokusy měly též cíl: dospívat k vědecky platným zobecněním často označovaným jako „vědecký zákon“. Toto úsilí se podstupuje v přesvědčení, „kterého se instinktivně přidržujeme, že totiž všechny věci, velké i malé, lze chápat jako projev obecných principů, které určují přírodní řád“ Na vědci je, aby shromáždil všechny podstatné náležitosti a odhalil tyto principy ve formě zobecnění, které tvrdí, že nezmění-li se okolnosti, měly by tytéž podmínky vést k týmž výsledkům. Tento zákon by neměl mít výjimku. Zákon musí být konstruován tak, aby byl nejenom

- 13-

empiricky ověřitelný, ale aby lest jeho oprávněnosti byl opakovatelný. Taková vědecká zobecnění v

sobě mají praktickou hodnotu veškeré vidy — to jest predikci. Z analýzy minulého i současného lze předvídat budoucí. Prakticky to znamená, že aplikace vědeckých principů umožňuje člověku projektovat mosty, ponorky a posílal lidi na Měsíc, přičemž výsledek akce a činnost přístrojů byly přesně vypočítány a predikovány. Existence podobných rozumných vědeckých zákonů a předvídání ve společenských vědách byla vážně zpochybňována; o tom pojednáme později.

Věda, filozofie a náboženství

Vědu jsme definovali pomocí tří atributů: jevy (data) jsou studovány empirickou metodou s cílem dosáhnout zobecnění. Který obor neprokáže všechny tři vlastnosti, není vědou. V souladu s tím není filozofie vědou, protože se zabývá nejenom jevy (fenomény), ale také neempirickými údaji (které nám nejsou sdělovány prostřednictvím našich smyslů: morální hodnocení, estetické hodnoty, metafyzické ideje atd.). Navíc filozofie neuznává empirickou verifikaci jako jedinou evidenci (průkaz) pravdy; důležitější je rozumová dedukce anebo logický argument. Náboženství, podobně jako filozofie, nestuduje pouze fenomény, ale také neempirické skutečnosti jako je duše, Bůh, zázraky atd. Na rozdíl od filozofie se však náboženství nespolehá na logiku a uvažování; vyžaduje, aby jeho stoupenci věřili v pravdu zjevenou v písmech, šamany, proroky atd. Takže se tedy věda primárně opírá o empirismus, filozofie o čistě uvažování a náboženství o víru. Pokud jde o prostředky objevování pravdy, věda spoléhá na smysly, filozofie obhazuje čistý rozum a náboženství požaduje cíl. Aby si byl jist, každý z nás je v jisté míře vědcem, filozofem i náboženskou bytostí. Některé ze svých problémů řešíme nebo se jimi zabýváme empiricky, o jiných filozofujeme a v mystéria života věříme.

Společenské vědy získávají mnohé své údaje z historie, přesto však historie samotná vědou není. Ačkoli pracuje s jevy (fenomény) a používá

-14-

empirickou metodu, je to partikularizující obor (neusiluje o zobecňování). Studuje změny v dílčí společnosti, nehledá však vědecké zákony, jimiž jsou tyto změny určovány a které by se daly aplikovat jinde. Proto patří historie po výtce k humanitním vědám. Právě tak není vědou matematika, jak se někdo domnívá. Matematika se nezabývá objektivními fakty či fenomény, ale čísly, což jsou čisté abstrakce. „Dokud se zabýváte čistou matematikou, pohybujete se v říši naprosté a absolutní abstrakce“. A právě proto, že je matematika tak abstraktní a odtažitá od reality jevů, je tak mimořádně vhodná, aby se stala páteří vědecké metody. „Není nic působivějšího než fakt, že když matematika dosáhla nejvyšších poloh abstraktního myšlení, vrátila se zpátky na zemi tak, jak vzrůstal její význam pro analýzu konkrétních faktů“. Pro svou abstraktnost a spoléhání se na čistě logický systém uvažování patří matematika do říše filozofie, třebaže ji z praktických důvodů často řadí ve školních osnovách mezi přírodovědné předměty.

Vědecký přístup

Empirická a objektivní povaha vědy klade na vědecký výzkum a vědce samotného některé velice specifické požadavky. Vyžaduje, aby vědec nepřestával projevovat zvědavost po objektivní pravdě – zvědavost musí být organizovaná a systematická, nikoli nahodilá a intuitivní; všechny cesty vedoucí k osvětlení problému se musejí prozkoumat. Tato téměř pedantická zvědavost odlišuje vědce od básníka, umělce a často i filozofa.

Vědec musí neustále usilovat o objektivnost, aby se vyhnul osobnímu zaujetí, předpojatosti a

etnocentrismu; musí opustit morální předsudky a hodnotící soudy. Ve společenských vědách a v antropologii zvláště je to často nesnadné. Jak můžeme překonat bez současné křesťanské a existencialistické morálky, svou averzi vůči, řekněme, lovectví lebek a kanibalismu? Že je to nemožné? Vůbec ne, nebudeme-li na tyto praktiky klást žádná hodnocení. Gerard A. Zegwaard, který podal zprávu o kanibalistických zvycích a obřadech u Papuánců Asmat na jihozápadním pobřeží Nové Guineje, popsal bez emocí a přesně zabíjení

-15-

obětí, oddělování hlavy od trupu, vítěznou cestu v kánoi domů, podrobnosti oné řezničiny a obvyklou distribuci vnitřností a masa lidem podle společenského postavení. Ptáme se, jak mohl civilizovaný člověk popsat tak hrůzné rituály tak chladně a nezúčastněně. Dobrý etnograf to zřejmě dokázat musí. A pak se s úžasem dozvíte, že autorem je Otec Zegwaard, katolický misionář z oblasti Asmat, jehož posláním bylo tyto praktiky vymýtit.

Vědec musí být při svém zkoumání a popisu výsledků přesný. Musí odmítnout pochybné důkazy, přílišnou generalizaci a nejasnou řeč. Své koncepty by měl definovat jasně, aby se vyhnul rozdílným nebo protikladným interpretacím. Ve vědě není místo pro něco takového jako je „přesná interpretace Marxe“! Slyšel někdo někdy o rozdílných interpretacích Einsteinovy teorie relativity? Jestliže se Marx nedokázal vyjádřit přesně a objektivně, jestliže se jeho teorie propůjčily k rozdílným a často protikladným interpretacím, jsou jeho práce mimo dosah vědeckého úsilí.

Konečně vědec musí mít odvahu riskovat neoblíbenost u veřejnosti, u kolegů a třeba i politických mocných. Měl by být principiální a ne pragmatický. Neměl by váhat stát se „kontroverzním“. V dějinách západní vědy a kultury každá nová věc, která se stala opravdu významnou, byla kontroverzní. Ježíš Kristus byl tak kontroverzní, že ho ukřižovali, Galileo Galilei byl kvůli své heliocentrické teorii sluneční soustavy uvězněn a Giordano Bruno byl kvůli tomu upálen na hranici. Ohma stála jeho teorie elektromagnetismu univerzitní definitivu pouhých pár let před tím, než dostal Copleyovu medaili Královské společnosti. Proti našim géniům nevystupovala pouze církev a politikové, ale především jejich kolegové. Dnešní situace není o moc lepší. Alfreda Wegenera, meteorologa, který odvodil teorii tektonických ker, odmítli jeho kolegové fyzici i geologové. Skutečně, jeho objev, jehož velikost byla rozpoznána teprve několik desítek let po jeho smrti v roce 1930, byl zavržen britskými, kanadskými a americkými profesory geologie jako špatný žert. Dokonce Einstein byl napadán a pomlouván většinou svých kolegů. Jednou uspořádali shromáždění asi 200 fyziků v německé opeře, kde vystupoval jeden řečník za druhým s pomlouvačnými a urážlivými projevy proti Einsteinovi. Jím však tento odpor a nespravedlnost nehnuly, Einstein šel dál svou cestou k objektivní

-16-

pravdě; věděl, že vědecká pravda není demokratická, že o ní nerozhoduje většinový názor. Pravdu může mít osamělý člověk a všichni jeho učené kolegové se mohou mýlit.

Věda a aplikovaná věda

Z definice vědy byly vyčleněny hodnotící soudy a také jakékoliv pragmatické nebo politické úvahy. Vědecká zobecnění, která jsou schopna předvídat, mohou však být mimořádně prakticky „užitečná“. Proto existují aplikované vědy, zužitkující vědecké poznání pro řešení technologických, biologických a společenských problémů. Tyto obory kombinují hodnotící soudy s vědou a praktickou aplikací obojího. Biologie se zabývá poznáním živých organismů, zatímco medicína — aplikovaná biologie člověka — využívá objevů biologických věd k záchraně lidského života. Medicína je tak kombinací vědy, určité

základní filozofie a dovednosti. Podobně se aplikují základy fyziky a chemie v technologii a inženýrství, geologie je základem těžarství, atomová fyzika vedla k výrobě energie, a astronomie se pravděpodobně využije v nedaleké budoucnosti pro meziplanetární a mezihvězdné lety.

Společenské vědy a antropologie by se však neměly snažit aplikovat své vědecké poznatky stejným způsobem na společenské problémy, protože sociální vědci nemají průpravu jako aplikovaní vědci. Nemohou být obojím. Antropologové, kteří se snažili řešit společenské problémy, selhali. Jejich neúspěch nesnižuje reputaci antropologie, demonstruje však rozdíl mezi společenskou vědou a aplikovanou společenskou vědou.

Všichni antropologové však musejí tu a tam své poznatky prakticky aplikovat. Sám jsem musel při několika příležitostech použít svých znalostí kapaukské kultury k řešení problémů, které přede mnou vyvstaly. Jednoho dne roku 1959 byla mladší sestra mé adoptované kapaukské dcery Peroniky proti své vůli doslova odvedena do domu svého budoucího manžela. „Svatební obřad“ se odehrával před mým domem. Dívka se náhle vytrhla své matce a profesionálnímu

-17-

kapaukskému družbovi, přiběhla ke mně, objala má kolena a s pláčem prosila o pomoc. Mou první pohnutkou křesťana a člověka se západní demokratickou morálkou bylo chránit jedenáctileté dítě. Měl jsem to však udělat? Vzpomněl jsem si, že se o něco podobného pokusil před měsícem v nedaleké vesnici kněz a že mu málem srazil mačetou hlavu dívčin rozružený otec. Také jsem si uvědomil, že nemám, podle etiky Kapauků, žádné právo vměšoval se mezi dceru a jejího otce. Nezbylo mi nic jiného než zvednout děvče a vrátit je otci, přičemž jsem jí vysvětlil, že bych mohl chránit Peroniku, její sestru, protože jsem ji legálně (podle kapaukského práva) adoptoval, jí však pomoci nemohu. Její otec a všichni Kapaukové kolem ocenili můj čin jako vysoce morální. Ovšemže jsem se cítil vinným. Chtěl jsem pomoci v souladu s morálkou Kapauků, ale jak? Pak jsem doslal nápad. Obrátil jsem se na náčelníka rodu, který stál poblíž a překvapil jsem ho obviněním: „Učil jsi mě nepravdivým věcem!“. Protože to byl můj „opravdový přítel“, bylo takové obvinění těžkou urážkou — příteli se nesmí lhát. Vysvětloval mi, že nic takového se stát nemohlo. Řekl jsem: „Tvrdil jsi, že se nesmí provdat děvče, dokud jí nenarostou prsa. Že by to bylo velice nemravné. A podívej se na Peroničinu sestru, vůbec žádná prsa ještě nemá!“ Protože to byla zjevná pravda, náčelník i kolemjdoucí museli souhlasit s tím, že děvče se nemůže vdát. Dokonce i otec na tenhle zákaz pod dojmem vysoké svatební ceny zapomněl. Nejenže se nezlobil, ale ještě mi poděkoval, že jsem ho uchránil před spácháním nemravného činu. A tak jsem místo napadení doslal od otce darem kus vepřového za to, že jsem mu zachránil pověst.

Snad by se mělo aplikované antropologii vyučovat stejně jako medicínu nebo inženýrství. Možná už nastala doba, abychom vedle ústavů společenských věd na univerzitách zavedli školy společenského inženýrství (nebo aplikované společenské vědy) stejně jako už máme lékařské, lesnické a zemědělské školy a školy inženýrské.

-18-

Problémy společenských věd

Společenské vědy se často označují jako „měkké“ (soft sciences), čímž se míní, že nejsou tak přísné a přesné jako přírodní vědy, že nejsou schopny dospívat k platným zobecněním – společenským vědeckým zákonům. Někteří vědci zašli tak daleko, že prohlašují sociální jevy už samotnou svou povahou za takové, že se vůbec nemohou řídit podobnými zákony, jakými se řídí neživá a živá říše.

Jiní tomuto stanovisku oponují a připisují „měkkost“ nikoli povaze údajů, ale omezenosti disciplín společenských věd a těch, kteří je provozují. Souhlasím s těmito druhými, protože se rozsáhle potvrzuje, jak je vidět, že slabost spočívá spíše v relativní mladosti disciplín než v samotném společenském materiálu a procesech. Ve skutečnosti zobecňujeme a předvídáme společenské chování, protože jak by jinak vůbec mohla existovat komunikace mezi lidmi a koneckonců kultura a společnost vůbec?

Společenská věda je obor (ve smyslu výše uvedení definice oboru), která studuje chování, představy a sociální vztahy ve fungující skupině jedinců téhož druhu. Tak máme nejenom sociální antropologii, studující člověka, ale také sociální primatologii, která studuje různá společenství primátů (poloopic, opic a lidoopů). Společenské vědy zabývající se člověkem jsou sociologie, ekonomie, psychologie, sociální psychologie, politická věda a antropologie. Všechny se dělí o tytéž problémy, které v různé míře souvisejí s vědeckým získáváním poznatků v těchto oborech.

Existuje problém citové angažovanosti. Je vždycky obtížné studovat sebe sama. Obrátí-li člověk zkoumání na sebe, střetává se objektivnost s jeho osobním zaujetím, s hodnotami definovanými jeho kulturou, předpojatými názory, předsudky nebo náklonností k filozofickému nebo náboženskému učení. Je pro nás obtížné objektivně studovat polygynii (manželství muže s několika ženami) jestliže nám naše náboženství a společenské přesvědčení říkají, že polygynie je ponižující a „citově neuspokojivá“, a že monogamie je nejlepší, mravnější a patřičnější a „přirozený“ typ manželského spojení. Zjišťujeme, že je pro nás obtížné pochopit, že kapaukské ženy nejen dávají přednost tomu, aby si jejich

-19-

mužové brali další ženy, ale dokonce si to vynucují pohrůzkou rozvodu. Jejich právo jim dává možnost stěžovat si, protože příliš málo žen znamená „ekonomické vykořisťování“.

Citová angažovanost vyplývá z obecných kulturních hodnot a ze specifických filozofií, které jsme přijali za své a které často sahají do minulých století. Antropologie v nacionálně socialistickém Německu předložila „důkazy“ o nadřazenosti „nordické rasy“. Toto citové přimknutí se k nacistické politické věrouce zničilo německou antropologii, před vznikem Hitlerovy Říše kvetoucí. Podobně dnes hrozí zničit objektivnost a citovou neangažovanost západních antropologů marxistická a smithoniánská (podle Adama Smitha, jestliže něco takového existuje) antropologie. Jak uvidíme, většina lidí, kteří se přimkli k těmto věroukám, považuje učitele (Hitlera, Rosenberga, Marxe) za neomylné a ty, kteří lak nečiní, má za kacíře. Přírodní vědy mají větší štěstí; ani marxismus ani nacismus do jejich úsilí příliš nepronikly, samozřejmě s výjimkou biologie. Zatímco nacisté infikovali biologii člověka rasismem, prosadil ruský komunista Lysenko své učení (založené na Lamarckovi), že získané vlastnosti se stávají dědičnými; toto učení stálo život slavného biologa Vavilova, který se proti němu postavil.

Společenské vědy jsou nakaženy problémem etnocentrismu, spočívajícím v tom, že člověk nazírá a vysvětluje cizí kultury a lidi hodnotami a koncepty své vlastní kultury. Podobné vysvětlení je pak zřejmě nesprávné. Etnocentrismus se dá přirovnat k přístupu člověka, kterého celý život drželi zavřeného v červené komoře. Protože neměl možnost spatřit jinou barvu než červenou, nezná a nechápe ostatní barvy, ani když mu je popíšete. A co je ještě horší, tento člověk, protože nezná jiné barvy, nemůže chápat ani červenou barvu; rozumět totiž znamená znát celé spektrum. Totéž platí i o kultuře. „Znat“ jenom jedinou znamená neznat žádnou. V tom je síla antropologie; usiluje naučit studenta celému spektru kultur, spíše než jenom části jediné, jako to dělají ostatní společenské vědy.

Etnocentrismus se tak dá chápat jako prožívání konceptů své vlastní kultury k vysvětlení chování nebo představ jiné kultury. Bohannon nazval představy vážící se ke kultuře „lidové koncepty“. Jsou to

ve skutečnosti lingvistická fakta, významové jednotky vlastního jazyka a ne nástroje pro

-20-

analýzu jiného jazyka. Pro tuto analýzu máme jiný soubor konceptů, které nazval Bohannon srovnávacím poznáním několika kultur a jazyků. Jejich validita je testována mezikulturně; mohou být zjemňovány, měněny nebo zamítány, stanou-li se nevhodnými. Pak je lze považovat za nové konstrukty: abstrakce z mnoha souborů lidových konceptů, kterých se používá jako vědeckých nástrojů. Maximální péče musí být věnována tomu, aby je neovlivňovaly vlastní lidové koncepty antropologa.

Společenské vědy mají problém s formulací vědeckých zákonů, které nedovolují výjimky a mají schopnost předvídat. Často se prohlašuje, že lidské vztahy nelze zobecňovat kvůli přílišné složitosti společenského života a výskytu neznámých veličin. Už víme, že pracujeme s platnými zobecněními a že s jistou přesností předpovídáme chování lidí, protože kdybychom to nedokázali, společnost by nefungovala. Vždyť přece máme pravidla, kterými se řídí náš vlastní jazyk a jiná pravidla, platná pro všechny jazyky. Jak uvidíme, také my se chováme v souladu s předvídatelnými principy a nejednáme nahodile. Stejně jako v přírodních vědách, objeví někdy dva nebo více antropologů týž princip nezávisle na sobě. Stalo se mi na začátku mé kariéry, kdy jsem při svém prvním výzkumu mezi Papuánci Kapauku na Nové Guinei objevil princip klasifikace křížení bratranců v terminologické soustavě Iroquois, který byl v rozporu s principem považovaným za obecně platný. V přibližně téže době objevil Floyd Lounsbury týž princip mezi Indiány Seneca Iroquois v Americe. Na základě této a mnoha jiných takových příhod můžeme uzavřít, že společenské vědy ve skutečnosti s predikcí a objektivním zobecňováním pracují. A jenom proto, že jsou tak mladé, nedosahují ještě jejich zákony přesnosti a kvality přírodních věd. Můžeme spolehlivě prohlásit, že antropologie je pravděpodobně v tom vývojovém stádiu, kterého dosáhla biologie v polovině 18. století nebo ještě dříve.

Často se prohlašuje, že společenské vědy nemohou provádět pokusy, protože lidé se nedají použít jako morčata. Lidé však na sobě experimentují. Žádný problém není s psychologickými nebo sociálně psychologickými nebo lingvistickými pokusy, které nepoškozují subjekty a s nimiž subjekty souhlasí. Dokonce vláda a policie experimentují s dopravními předpisy, aby našli principy, které by snížily výskyt nehod.

-21-

Protože společenské vědy se zabývají lidskými vztahy a lidskými představami, které se obojí popisují v pojmech užívaných v běžném životě, musejí se vypořádat s problémem přesné terminologie, která je v zásadě sémantická. Pojmy mají často několik významů, obvykle jeden méně specifický v běžném jazyce a jiný, specializovaný, ve speciálním slovníku. Někdy má pojem několik významů. Například „zákon“ znamená právní zákon uplatňovaný u soudů; může také znamenat mravní zákon, což je součást etického kódu, který není soudem vynucován. Koneční může znamenat vědecký zákon, zobecnění s prediktivní hodnotou (což je jedno ze tří kritérií vědy diskutované výše). Aby se zmatek dále zvýšil, netýká se zákon jenom principů chování vynucovaných soudy, ale je aplikován i na „zásady“, na předpisy (statuty), které jsou částí psaného právního systému. Zatímco jazyky jako latina nebo němčina terminologicky rozlišují tyto dva koncepty (ius versus lex, Recht versus Gesetz), jsou v angličtině oba významy pokryty pojmem „law“. Podobně znamená v politické ekonomii „socializace“ zavedení státního řízení podniku, zatímco v psychologii znamená proces, kterým se dítě stává společenskou bytostí.

Stejně jako kdysi dávno přírodní vědy, střetávají se rovněž společenské vědy s problémem kvazi-sociálních vědců: s těmi, kteří nejsou primárně vědecky orientováni, se zájmem o empirii, totiž s filozofy, humanisty, a dokonce básníky či proroky. Připomíná to středověk, kdy chemici a alchymisté

patřili k téže profesi. Opravdu máme „společenské vědce“, kteří o sobě prohlašují, že je nezajímají data, ale jen teorie. Jiní vnášejí do vědy politiku a činí z ní politický nástroj pro své „ismy“. Jejich „vědecké články“ zpravidla začínají citátem učitele, jako jsou Smith, Marx, Mao-Tse-Tung nebo Hitler, po němž následují pokusy dokázat Mistrovu „pravdu“ pomocí pečlivě vybraných údajů; o údajích, které jsou s Mistrovým názorem v rozporu, není ani zmínka. Ještě to zřejmě chvíli potrvá, než se oddělí „společenská chemie“ od „společenské alchymie“.

Posledním, jistě však neméně důležitým je zejména problém neadekvátního či mizerného výzkumu. Mnozí antropologové se ve škole nenaučili cizím jazykům. Aby prokázali způsobilost pro Ph.D., obvykle (ne však vždy) musejí předvést „schopnost číst“ v cizím jazyce (některé hlavní antropologické ústavy dokonce povolují nahrazení jazyka statistikou,

-22-

jakoby šlo o zastupitelné věci). Že schopnost číst není adekvátní pro komunikaci v jazyce, je nabíledni. Navíc tím, že se učí cizí jazyk, učí se člověk učit jinému jazyku. To je důležité zejména v terénu, kde je kmenový jazyk zpravidla daleko obtížnější než franština, španělština nebo němčina. Jazykově nezkušené antropologové spoléhají na tlumočníky nebo na lingua franca, z nichž ani jedno ani druhé nenahradí jazyk studovaných lidí. Výsledky takového výzkumu jsou vždycky diskutabilní. Jiným nedostatkem je krátkost výzkumu. Dokonce ani rok někdy nestačí, zejména má-li se výzkumník naučit v terénu jazyk. Pro získání spolehlivých výsledků vyžadují některé typy výzkumu dva nebo více let terénní práce, v závislosti na kulturním aspektu a studovaných lidech. Kdyby například chtěl japonský antropolog studovat americký presidentský systém, zdá se být čtyřletý úřední cyklus minimálním, protože prezidentovy činy a funkce se v průběhu jeho pověření mění. I když se někdy dá perioda studia zkrátit, anebo se dá pokračovat po krátké přestávce, údobí pouhých několika měsíců výzkumu jsou jistě nepřijatelná. Určitě nejsou některé „příležitostné“ etnografické materiály, posbírané (někdy dokonce během pouhých tří týdnů) ve 20. století, o mnoho lepší než materiály, které shromáždili antropologové 19. století od misionářů, koloniálních úředníků, badatelů a příležitostných cestovatelů.

Samozřejmě si uvědomuji, že trvání terénních prací si naši absolventi nestanovují sami, ale že jejich krátkodobost je důsledkem naší „moderní“ strategie vzdělávání s masovou výrobou titulů Ph.D. Přestože mnozí z našich chápavějších studentů mají námítky a přestože i my si to uvědomujeme stále zřetelněji, ve skutečnosti vlastně s požadavkem našich univerzit na „urychlení“ souhlasíme a proti této ne-akademické politice a úpadku vzdělání neprotestujeme.

Řešením těchto tlaků na zkrácení vzdělávání a zároveň novou etnologickou oblastí má být požadavek, aby měli zájemci o výzkumné granty už předem představu jakéhosi „analytického modelu“. Aby uspokojili „příslušné“ členy různých samozvaných grantových výborů, musejí studenti i fakulta vymýšlet specifické hypotézy, navrhovat abstraktní modely jejich budoucí analýzy, zavazovat se k přesným metodám, podle nichž by měli v terénu pracovat, a dokonce se po nich chce, aby předpovídali očekávané výsledky a jejich důležitost. Dohnání

- 23-

k těmto proroctvím se buď stávají předstírači, kteří vyplňují tyto návrhové listy jenom proto, aby uspokojili choutky výborů, anebo se mění v konvertity, kteří s vymytými mozky věří v „modelový“ přístup, a jejichž výzkum se může stát tak úchylným a zúženým, že bude bezcenný.

Zkrácené výzkumné pobyty nejenže dovolují zjednodušené, zaujaté a zkreslené přístupy, ale vedou ke špatnému povrchnímu výzkumu. Pravým požehnáním pro kamufláž slabých výsledků jsou durkheimovské a marxistické žargony sociálního a ekonomického determinismu. Podle nich není třeba znát ve zkoumané skupině jedince, kteří podnítili a vedli danou diskusi, nebo kteří provedli životní

důležité volby a ovlivnili tak své následovníky, případně chápat jejich motivace. Vystačí se s pouhými širokými proklamacemi „skupina rozhodla“, „vzorec činnosti byl“ anebo s nádherným „veřejné mínění zvítězilo“. Aby se podobné prorocké výsledky obrnily proti možné kritice, stačí popřít význam jedince ve společnosti a v souladu s tradicí determinismu svádět všechny změny na jakési beztvaré společenské síly. Jak by se za takových okolností mohl Marx mýlit, ať by byl řekl cokoli? A navíc, jak je to pohodlné nemuset se obtěžovat únavností pečlivého speciálního zkoumání záznamů a tabulek o chování jedinců. V této souvislosti je zajímavé poznamenat, jak přesné jsou ve srovnání s těmito moderními sociálními antropology primatologové, kteří studují podrobnosti chování opic a lidoopů a přesně rozlišují chování jedinců studované skupiny. Marx a Durkheim se zřejmě tak daleko, jako jsou společnosti opic a lidoopů, ještě nedostali.

-24-

PODOBORY ANTROPOLOGIE

Celková situace

Antropologie v Americe kombinuje srovnávací vědecké studium biologie člověka a jeho kultury, je proto opravdovým studiem člověka. Toto úsilí o celistvost nesdílejí Evropané, kteří obvykle rozdělují celou oblast do čtyř předmětů: archeologie, antropologie (myslí se fyzická), lingvistika a sociální antropologie (ve Velké Británii srovnávací studium sociálních vztahů) anebo etnologie (v Německu Völkerkunde, srovnávací studium lidských zvyků). Všechny tyto obory, v Evropě nezávislé, jsou v Americe integrálními částmi antropologie. Staly se jejími podobory. Vzdělání amerického antropologa musí zahrnovat základní znalosti ze všech těchto oblastí. Jeho znalosti některých částí jsou ověřovány vyčerpávajícími zkouškami pro B.A., M.A. a Ph.D. Na základě těchto širokých znalostí se specializuje buď v některém z podoborů nebo v kombinaci několika z nich. Americká antropologie se neomezuje původem tématu, nesoustřeďuje se na západní civilizaci; studuje společnosti ve všech souvislostech a geografických polohách. Nesoustřeďuje se výlučně na jediný úsek lidských vztahů a kultury (např. ekonomii či náboženství), ale studuje danou kulturu a společnost jako jediný celek. V souladu s tím se antropologové zabývající se ekonomickými problémy nezastavují při zkoumání příslušných dat na hranicích vymezených výrobou, rozdělováním a spotřebou zboží, ale sledují předivo vztahů všude, kamkoli je zavede: do sociální psychologie (která může vrhnout světlo na takové jevy jako „útok na banky“ nebo vznik nedůvěry potencionálních investorů v trh cenných papírů), do politické struktury (která může ukázat vliv presidentových projevů nebo mezinárodně politických akcí na národní hospodářství) nebo do společenské struktury (která může odhalit, jak se míní poptávka nejen v závislosti na nabídce,

-25-

ale i s tím, jak se v různých společenských třídách objevují potenciální zákazníci). Takovým způsobem se antropolog snaží prozkoumat všechna vhodná data. Ten, kdo studuje pouze západní civilizaci, může být přirovnáván k biologovi, který by zkoumal jediný druh, řekněme žáby, a pokoušel se svoje nálezy zobecňovat na celou živočišnou říši. Dokonce hůř než to — soustředění na pouze jednu dílčí část západní kultury, řekněme ekonomii, by se podobalo studiu jenom zadních končetin žab. Tak by se dalo dospět k přesné znalosti anatomie končetiny, avšak její funkce, výživa a odstraňování metabolitů by v důsledku omezenosti zvoleného oboru zůstaly záhadou.

Někteří američtí antropologové postavili proti sobě sociální a kulturní antropologii jako dva hlavní podobory. Sociální antropologie se zabývá společenskými vztahy, kulturní antropologie se soustřeďuje

na práva, povinnosti a výsledky těchto vztahů. Rozlišování společenských vztahů a kultury, jak je pojímáno v Evropě, vyvolává některé problémy. Měli bychom proto považovat společenské vztahy za součást kultury a pak by naše diskuse o zájmové sféře antropologie víceméně odpovídala čtyřem americkým podoborům antropologie, jak jsme je uvedli výše.

Fyzická versus kulturní antropologie

Antropologové nejsou omezováni tradičními hradbami mezi vědami a dokonce ani základní zdí mezi přírodními a společenskými vědami.

Neobejdou se bez znalosti obojího. Hranice mezi antropologií jako přírodovědou a jako společenskou vědou se vede na úrovni podoborů, kde odděluje fyzickou antropologii (jako přírodovědu) od kulturní antropologie (jako společenské vědy). První z nich zkoumá povahu a funkci lidského organismu, což je základ pro pochopení povahy člověka a jeho tvůrčí činnosti – kultury. Proto jsou fyzičtí antropologové především biology, kteří studují anatomii různých lidských populací, minulých i současných, a porovnávají je. Pro své studium morfologie člověka navrhli specializované nástroje a přístroje pro měření a výpočet indexů velikosti kosti, pro stanovení tvaru zubů (korunek, kořenů, rýh

- 26 -

atd.) a pro určení tvaru a barvy vlasů, barvy kůže, vývinu muskulatury a rozměrů těla (šířka zad a pánve, výška ve stoje a v sedě atd.). Humánní genetika jako její doplněk studuje dědičnost, systémy genů, krevních skupin a hemoglobinů, s cílem vysvětlit variabilitu člověka v soudobých populacích. Morfologické i genetické znalosti se pak aplikují při studiu tělesného vývoje. Potřebné údaje poskytují fosilní nálezy lidských kostí; geologie, paleobotanika a paleontologie dodávají další informace pro pochopení procesu biologických změn lidských bytostí a jejich prostředí, změn, které v rozpětí několika milionů let transformovaly lidoopa v moderního člověka. Při studiu evoluce musejí fyzičtí antropologové spolupracovat s archeology, protože používání nástrojů ovlivňovalo člověka a obráceně. Spolupracují také s jazykovědci na evoluci řeči. Studium evoluce dále osvětluje populační biologie (vlivy prostředí na genetickou skladbu a fenotypové charakteristiky, např. vnější tělesný vzhled). Měli bychom se zmínit o tom, že fyzická antropologie rozšířila svůj zájem na primatologii — tělesný vzhled a chování primátů. Ačkoliv, přesně vzato, primatologové nejsou antropology, nehumánní primáti mají pro pochopení člověka mimořádný význam. Pouze srovnáním s našimi nejbližšími živočišnými příbuznými můžeme určit, co je opravdu lidské a co ne.

Kulturní antropologie studuje hlavně dílo člověka, jeho adaptaci vůči přírodnímu prostředí — jeho kulturu. Lidská technologie umožňuje člověku žít v Arktidě i v tropech, vyrábět si potravu a oděv i úkryt, léčit si nemoci a cestovat na dlouhé vzdálenosti. Kulturní antropologie se soustřeďuje na lidské chování, analyzuje lidské zvyky a společenské vztahy a zkoumá myšlenkové systémy člověka — vědu, právo, morálku, estetiku, politiku, filozofii, náboženství. Srovnává lidské soustavy komunikace — jazyky. Dokonce vyzvídá o skrytých vlastnostech lidské osobnosti a o podvědomých a hluboce umístěných rčeních, která utvářejí způsob jejího koncipování světa. Kulturní antropologie má čtyři hlavní podobory: jazykovědu, archeologii, kulturní osobnost a etnologii.

-27-

Jazykověda (lingvistika)

Jde o vědu o jazycích v tom smyslu, že se nesoustřeďuje na studium jediného jazyka nebo skupin

jazyků příbuzných, jak to činí jazyková studia slovanská, germánská nebo románská, ale analyzuje a srovnává všechny jazyky s cílem dobrat se vědeckých zobecnění o nich všech. Protože jazyk je významnou součástí každé kultury, je jazykověda neodmyslitelnou částí kulturní antropologie. Z praktického hlediska vzato, neučí antropologa jazykem mluvit, spíše mu ukazuje jak analyzovat jazyk a odvodit jeho gramatiku a jak užívat a rozumět slovům a větám, jak sdělit názor a pochopit smysl vyslovovaného. Vlastní jazykovědný výcvik by měl být standardním požadavkem každého antropologického ústavu. Bez studia např. sémantiky (významu slov a zvuků) je každé studium cizí kultury neúplné.

Jazykověda se dělí do tří podoborů. Popisná lingvistika je komparativní analýza zvuků a jejich vlivu pro význam, analýza syntaxe a gramatiky a analýza významů samotných. Oproti tomu historická lingvistika slaví na konceptech a objevech popisné lingvistiky a zabývá se procesy lingvistické změny (ve zvucích, gramatice či významu) a tím, jak se minulé jazyky vyvinuly do dialektů a jazyků dneška. Postupujeme-li od současnosti k minulosti, je historická lingvistika schopna rekonstruovat proto-jazyky (mateřské jazyky skupin jazyků, jimiž, se mluví dnes — protogermánský, indoevropský atd.). Studium skutečného užívání jazyka mluvčími různých tříd, kategorií podle zaměstnání, věku nebo etnických skupin, se nazývá sociolingvistika. Zde se lingvista nespolehá tolik na překladatele, ale spíše na záznam a dokumentaci skutečných rozhovorů a pečlivou evidenci toho, jak lidé užívají různých dialektů a hovorového stylu v dílčích situacích. Jinými slovy, studuje skutečné (a ne nutně „správné“) řečové chování.

-28-

Archeologie

Zájem civilizovaného člověka o minulost a její písemné i materiální doklady ho přivedly k výzkumu, který sahá několik tisíc let nazpět. Archeologie, která studuje kulturní vývoj dokonce před vynálezem písma, a musí se proto spoléhat jenom na materiální pozůstatky lidské kultury, vznikla mnohem později, v souvislosti s evropskými muzei, liší se od historie tím, že pracuje jak s pozůstatky materiální kultury z doby před vynálezem písma, tak s vykopanými materiálními nálezy a písemnostmi písma civilizací. Svou povahou se obě disciplíny liší.

Historie patří mezi humanitní obory, je to partikularizující obor, který se nepokouší zobecňovat; archeologie je součástí antropologie a jako taková je vědou. Nejenom popisuje a analyzuje změnu a vývoj kultury, ale také zrněny interpretuje, srovnává s jinými kulturami a snaží se je interpretovat a vysvětlit v rámci obecných principů. Archeologové používají pro pochopení a datování svých nálezů přesných metod; některé z nich (např. datování pomocí ¹⁴C) byly vynalezeny fyziky, chemiky nebo geology. Pracují s pazourkovými úštěpy stejně jako s dobře udělanou keramikou a uměleckými poklady v podobě soch a šperků. Studují zbytky úkrytů a primitivních chýší právě tak jako mramorových paláců. Zkoumají a určují lidské a zvířecí kosti, aby si mohli učinit představu o fyzickém vzhledu populace a její potravě. Interpretace jejich údajů je vede k závěrům jdoucím za materiální aspekty kultury k její sociální struktuře a náboženství. Na základě srovnání vývoje různých kultur činí zobecnění o příčinách, které vyvolaly, například, neolitickou revoluci (přechod od lovu a sběru k výrobě potravy) nebo o vývoji civilizací, o vzniku měst a původu států. Studují procesy evoluce, vynálezců a rozptylu a objasňují jejich podstatu. Snaží se postihnout místní vývojové posloupnosti kultur a zároveň rozpoznat kulturní kontakty a míšení kultur i civilizací, je tedy archeologie, ačkoli podobor antropologie, sama o sobě velice složitá a rozrůzněná disciplína. Pro antropologii a její další podobory poskytuje nezbytnou časovou dimenzi (dimenzi změny). Jak víme, je kultura svou povahou dynamická. Bez archeologie by proto nebylo možno studovat například etnologii.

Kulturní osobnost

Společnost se skládá z jedinců, kteří jsou nositeli kultury — jejími předavatelé novým generacím a zároveň tvůrci mechanismem objevování. Někteří společenští vědci zobrazují společnost jako sumu sociálních vztahů, v níž hraje jedinec pasivní roli jakéhosi herce, jehož chování a úspěchy jsou zcela určovány autonomními společenskými silami. Podle jejich představ je osud společnosti formován společenskými silami a jedinec nemá na osud společnosti vliv. Podle těchto pisatelů hraje jedinec úlohu, kterou určily probíhající společenské procesy. Tito sociální vědci jsou obvykle pod silným vlivem spisů Durkheima anebo Marxe, a jsou to sociální deterministé. Američtí antropologové minulosti a právě tak většina dnešních byli Durkheimem ovlivněni méně než, řekněme, jejich britští, francouzští a holandské kolegové. Jejich přístup byl více induktivní a empirický, a čerpal z vlivu Franze Boase (původní fyzika) a jeho žáků. Pro ně byli jedince a studium jeho činů i duševních pochodů stejně důležité jako „sociální síly“ — abstrahované z chování mnoha jedinců. Proto nepřekvapuje, že byli přitahováni ke studiím a nálezům psychologie, které jim pomáhaly pochopit lidské chování a jeho motivace, k čemuž sami významně přispěli.

Kombinace psychologie a antropologie se stala podoborem zvaným kulturní osobnost. Antropologové působící v této oblasti (Ruth Benedict, Margaret Mead, A. I. Hallowell, Ralph Linton, John Honigman a Anthony Wallace) se soustředili na studium osobnosti jedinců, kteří byli vystaveni společné kulturní zkušenosti. Předmětem zájmu těchto badatelů se tak nestaly problémy vlastního chování jedinců, ale spíše společenské rysy jejich osobností, které by bylo možno připsat vlivu sdíleného kulturního života. Použili psychologické metodologie, zejména různých projektivních testů a takových psychologických teorií jako je psychoanalýza, teorie učení, a tvarová (Gestalt-) psychologie, abychom se zmínili alespoň o několika nejdůležitějších. Výsledkem bylo několik srovnávacích teorií o základní struktuře osobnosti, morální osobnosti, národním charakteru, konfiguračním přístupu atd.

Etnologie

Poslední oddíl kulturní antropologie se zabývá lidmi dneška a nedávné minulosti. Studuje sociálně-kulturní život současných nebo historicky dobře popsanych společností, a vztahy mezi jedinci a skupinami a mezi skupinami. Popisuje jak a vysvětluje proč se obvyklé chování a myšlení lidí liší. V souladu s tím studují etnologové společenskou organizaci, politickou strukturu, právo, ekonomický systém, náboženství, umění, folklór a další aspekty lidské kultury. Využívají údajů shromážděných v terénu nebo z písemných pramenů (statistických nebo jiných veřejných a soukromých záznamů, archivů atd.).

Ta část etnologie, která se sama zabývá pouze shromažďováním údajů, se nazývá etnografie. Etnograf hovoří s informátory, pozoruje lidské chování nebo se účastní společenského života lidí, které studuje a zaznamenává svoje nálezy. Jeho práce je většinou popisná, jak naznačuje druhá půle slova etnograf. Nemusí být zkušeným antropologem, i když je to žádoucí. Misionáři, cestovatelé a správní úředníci se někdy ukázali být vynikajícími a spolehlivými reportéry. Protože etnografie popisuje, aniž by zobecňovala a teoretizovala, není sama o sobě vědou. Etnologie však jí je. Proto existuje jiná část etnologie, která usiluje vysvětlit chování, představy a procesy a používá přitom analýz jdoucích za pouhý popis. Užívá etnografických údajů k vybudování neustále se rozšiřující teorie. Zajímá se o jevy,

kteřé se vyskytují ve všech společnostech a zároveň o takové, které existují pouze v několika málo nebo jen v jediné společnosti. Tento podobor se nazývá sociální antropologie (nebo raději teoretická antropologie).

Etnografie a sociální antropologie jsou velmi široké obory vyžadující další specializaci. Protože etnografie popisuje různé kultury, je jako podobor geograficky specializovaná: tak máme afrikanisty, amerikanisty, evropské, oceánické nebo asijské specialisty. Specializované oblasti sociální antropologie, využívající údajů z mnoha kultur celého světa, se oborově vymezují jako sociální struktura, přibuzenství, obřady, folklór, právo, ekonomie, technologie, materiální kultura, náboženství, umění, hudba atd. Některé specialisty v těchto oblastech je možno považovat za čisté sociální antropology, jestliže se sami žádnou

-31-

etnografií nezabývají a jejich příspěvek k popisu je minimální. Jestliže pracovali nejen v teorii, ale přispěli k souboru etnografického vědění také údaji z vlastního výzkumu, je možno považovat je za etnology.

ZÁVĚR

Chtěl bych skončit kritikou výchovné praxe, která podle mého názoru ohrožuje vědeckou povahu antropologie a také jiných sociálních věd více než co jiného. Jde o postup některých etnologů, kteří berou s sebou do terénu své studenty jako spolupracovníky. To nejenže brání studentům získávat důležité jazykové dovednosti, ale dlouhodobí z nich činí spíše učedníky než badatele. Každý mladý antropolog má nárok na vlastní nezávislý výzkum a svou teoretickou představu; obě tato práva jsou jejich účastí na výzkumu jejich učitelů potlačena. Měli bychom vychovávat badatele a ne učedníky (následovníky nebo „-isty“). Vždycky jsem obdivoval velké revoluční myslitele jakými byli Newton, Freud, Einstein nebo Marx. Protože jsem se chtěl podobal Marxovi, nemohl jsem se stát marxistou. Pokrok našeho oboru potřebuje nezávislé badatele a myslitele, toho však můžeme ve skutečnosti dosáhnout mnohem lépe bez „-istů“ – tj. bez učedníků a akademických konvertitů.

-32-

K osobě autora

Leopold Jaroslav Pospíšil se narodil v roce 1923 v Olomouci, kde v roce 1942 maturoval. V letech 1945-48 studoval práva na Univerzitě Karlově. Začátkem března 1948 uprchl před zatčením do západní zóny Německa, odkud se doslal do Spojených států. Studoval na univerzitách v Salem a Eugene (Oregon) a na Yale v New Haven (Connecticut). Na Yale univerzitě se stal posléze řádným profesorem antropologie.

Věnoval se empirickému studiu společenské struktury, práva, politiky a ekonomie v řadě populací, zejména pak u Papuánců Kapauku na Nové Guineji. Své poznatky shrnul do 15 knih a desítek odborných článků. Je členem Národní akademie věd U.S.A. a byl v letech 1980-82 a 1982-84 prezidentem Československé společnosti pro vědy a umění.

Profesor Pospíšil navázal v roce 1990 kontakty s Univerzitou Palackého, na níž přednášel pro odbornou společnost antropologů i širší veřejnost. Předkládaná studie shrnuje jeho názor na postavení antropologie v širším vědním kontextu a na vědeckou metodu vůbec, s přihlédnutím k rozdílům amerického a kontinentálně evropského pojetí. Její stránky by měly pomoci našim studentům biologie

lépe se zorientovat v této oblasti.

Z anglického originálu Anthropology and Science (Kosmas, Vol. 2, No.2, 1984, pp. 49-72) přeložil S. Komenda.

-33-

Obsah

ANTROPOLOGIE JAKO OBOR A JEJÍ PŘEDMĚT 3

POVAHA VĚDY A ANTROPOLOGIE 7

Fakta 7

Vědecká metoda 9

věda, filozofie a náboženství 13

Vědecký přístup 14

věda a aplikovaná věda 16

Problémy společenských věd 18

PODOBORY ANTROPOLOGIE 24

Celková situace 24

Fyzická versus kulturní antropologie 25

Jazykověda (lingvistika) 27

Archeologie 28

Kulturní osobnost 29

Etnologie 30

ZÁVĚR 31

K osobě autora: 32

Diskuse

[Diskuse k Pospíšilově textu Antropologie a věda](#)

Počet shlédnutí: 506

From:

<https://www.hks.re/wiki/> - **Hospodářská a kulturní studia (HKS)**

Permanent link:

https://www.hks.re/wiki/antropologie_a_veda

Last update: **03/11/2025 15:14**

